

նեան դպրոցների շէնքերում⁷²: Երբ սեպտեմբերին տեղական դպրոցներում վերսկսուել էին պարապմունքները, Արդութեան եւ Սէյլանեան դպրոցների շէնքերը վերադարձուել էին իրենց տէրերին: Իսկ գաղթականական դպրոցը, Բաքուի եւ տեղի Ազգային կոմիտէներից 10,000 ռուբլի ստանալով, նորից վերաբացուել էր հոկտեմբերի 15-ին: Այժմ արդէն դպրոցն ունէր 11 բաժանմունք (9 հայկական եւ 2 յունական) եւ 419 սան: Աշակերտներից 316-ը հայեր էին, 54-ը՝ յոյներ, մէկը՝ ռուս: Սրանցից 276-ը ռուսահայատակ փախստականներ էին, 138-ը՝ արեւմտահայ, իսկ 2-ը՝ պարսկահայ: «Հորիզոն» պարբերականի հաւաստմամբ՝ դպրոցը աչքի էր ընկնում գերազանց մաքրութեամբ ու կարգապահութեամբ, իսկ «սաները ոչ միայն տաք էին հագնւած, այլեւ ունին համազգեստ, որպիսին չունին միւս ծխական դպրոցներում սովորողները»⁷³:

Ամփոփելով 1914-1918 թթ. Ալեքսանդրապոլի գաւառում հաստատուած գաղթականութեան շրջանում առկայ խնդիրների լուսաբանման գործում արեւելահայ մամուլի ունեցած դերակատարութեան համառօտ քննութիւնը՝ նշենք, որ մամուլը հետեւել է գաղթականների տե-

ղաւորման եւ տարրական կենսապայմանների ապահովման աշխատանքներին, ներկայացրել է խնամատարութեան ոլորտում հասարակական կազմակերպութիւնների ձեռքբերումները, մատնանշել է առկայ խնդիրներն ու առաջարկել դրանց լուծման իր տարբերակները:

Աշխարհամարտի տարիներին «Մշակ», «Գաւառի ձայն», «Աշխատանք», «Հորիզոն», «Համբաւաբեր» պարբերականների էջերում առանձին քննարկման թեմաներ են դարձել այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք էին, օրինակ, տարրական կենցաղային պայմանների կամ ձմեռային հագուստի եւ տաք վերմակների բացակայութիւնը, գիւղական բնակավայրերում գաղթականների անհամաչափ տեղաբաշխուածութիւնը, գաղթականներ-տեղաբնիկներ փոխյարաբերութիւնները եւ այլն:

Պարբերական մամուլն իր համեստ ներդրումն է ունեցել նաեւ հիւանդանոցային եւ դպրոցական գործի կազմակերպման ոլորտներում: Օրինակ՝ գիւղական բնակավայրեր գործուղուած թղթակիցների անձնուրաց աշխատանքի շնորհիւ հասարակութիւնը ժամանակին իրազեկուել է համաճարակային բռնկումների մասին, ուրեմն եւ հնարաւոր է եղել խուսափել մարդկային աւելի մեծ կորուստներից: Նոյն թղթակիցների շնորհիւ հասարակական հնչեղութիւն են ստացել եւ մասամբ լուծուել նաեւ գաղթական երեխաների համար բացուած դպրոցների խնդիրները:

Ցաւօք, Ալեքսանդրապոլի գաւառում հաստատուած գաղթականութեան խնդիրների լուսաբանման գործում արեւելահայ մամուլի ակտիւութիւնը 1915-1916 թթ. սահմանափակուեց: Փետրուարեան յեղաշրջումից յետոյ գաղթականութիւնն իր խնդիրներով մամուլի էջերից մղուեց յետին պլան, իսկ առաջնային քննարկման առարկայ դարձաւ բուռն զարգացում ապրող քաղաքական կեանքը:

72 Դպրոցի մասին մանրամասն տե՛ս Անտ ԷԱԱ, ֆոնդ 57, ցուցակ 2, գործ 1306, թթ. 8-9. Արեւմտահայ գաղթականութիւնը Ալեքսանդրապոլի գաւառում 1914-1922 թթ., Փաստաթղթերի ժողովածու, խմբ. Կ. Ալեքսանեան, Երեւան, 2012, փաստ. թիւ 18, էջ 78-82. «Армянский вестник», Москва, 1917, год изд. 2, N 8, 20 марта, стр. 11.

73 Դպրոցի 276 ուսանալատակ սաներից 269-ը գաղթել էին Կարսից, Օլթիից, Արդաբադից եւ Սարիղամիշից, 6-ը՝ Արդուիցից եւ Տանուտից, մէկը՝ Միւսկի մահաճից: Ռուսահայատակ սաներից 12-ը երկրորդմանի ծնողագործներ էին, 20-ը՝ միակողմանի: 138 արեւմտահայ սաներից 15-ը գաղթել էին Մանազկերտից, 11-ը՝ Էրզրումից, 20-ը՝ Բիթլիսից, 16-ը՝ Վանից, 43-ը՝ Բուլանդից, 14-ը՝ Մուշից: Արեւմտահայերից երկրորդմանի ծնողագործներ էին 29-ը, միակողմանի՝ 48-ը (մանրամասն տե՛ս «Հորիզոն», 1916, թիւ 48, 2 մարտի, էջ 4):

ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՅԱԿՈՒ ՕՇԱԿԱՆԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ

Լուսինէ Սանասեան

Յակոբ Օշականն այն մտաւորականներից էր, ով մշտապէս եղել է կենդանի գրական միջավայրի ակտիւ մասնակիցը, իսկ որպէս գրաքննադատ՝ մատը չի հեռացրել հայ գրականութեան զարկերակից, չի խուսափել ժամանակի ցաւոտ գրական հարցերը շօշափելուց: Իր ստեղծագործական կեանքի մեծ մասն ապրելով Սփիւռքում՝ Օշականն անձամբ զգացել է Սփիւռքի ու սփիւռքահայի տագնապը եւ իր անփոխարինելի ներդրումն ունեցել սփիւռքահայ գրականութեան սկզբնաւորման ու զարգացման մէջ: Իր ստեղծագործութեան մէջ եւ գրաքննադատական յօդուածներում Օշականը փորձել է քննել Սփիւռքի գրականութեան իւրայատուկ հարցերն ու որդեգրած ուղղութիւնը: Սփիւռքի՝ իբրեւ գրական միջավայրի մասին Օշականի տեսակէտը բացայայտուած է նրա տարբեր գործերում ու յօդուածներում, երբեմն նոյնիսկ առերեւոյթ թեմայի հետ կապ չունեցող պահին ու անսպասելի: Մի դէպքում նա ահա այսպէս է բնորոշում սփիւռքեան գրականութիւնը. «Միւրոյ, ցաւի, կարօտի, զգայական յանգեղութեան, ախտազին սրսփուքի, նոր զգայութեանց ետեւէն խուլ ու յամառ արշաւի, լքումի, դառնացումի, անզօր համակերպումի միացումը անխնամ, անտարազ, ապերասան թեքնիքի մը վրայ, — գրեթէ տուած եղայ մեր նոր քերթողութեան գլխաւոր յատկանիշները»¹:

Ինչպէս ընդգծում է Օշականը, եթէ Սփիւռք ստեղծուած էր սակայն ինքնուրուի հայրենիքից հեռու ապրող մի հատուած,

հայրութեան համար դա նոր երեւոյթ չէր. «Մի՛ մոռնաք որ Արեւմտահայ գրականութեան խանձարուրը դրուած է Վենետիկ, Փարիզ, Իզմիր, Պոլիս. քաղաքներ, որոնք աւելի քան Սփիւռք էին հարիւր տարի առաջ: Բայց որոնցմէ զարգացաւ հայ ժողովուրդին հաւաքական հարստութեան գանձարանին վրայ նոյնքան անփոխարինելի գեղեցկութեամբ վկայութիւններու հանդէս մը՝ Արեւմտահայ Գրականութիւնը»:

Արեւելահայ Գրականութեան խանձարուրը դրուած է Մոսկուա, Պոմպէյ, Մատրաս, Թիֆլիս, քաղաքներ ասոնք ուրիշէ մը մեզի եկած եւ նոյնքան սրտառուչ գեղեցկութեամբ ուրիշ հանդէս մը վկայութիւններու, որուն անունն է Արեւելահայ Գրականութիւնը»²:

Սակայն Եղեռնից յետոյ Սփիւռքը՝ իբրեւ վայր եւ իբրեւ իրողութիւն, նոր իմաստ ստացաւ: Արեւմտահայութեան մաղապուրծ փրկուած մասը 1920-ականներին վերջնականապէս ցրուեց աշխարհով մէկ՝ Միջին Արեւելքից մինչեւ Եւրոպա ու Ամերիկա՝ միանալով արդէն կազմուած գաղութներին, կամ նոր գաղթօջախներ հիմնեց: Այդուհետեւ Սփիւռքը դարձաւ նոր աշխարհահայացք, մտայնութիւն ու ապրելակերպ:

Վերապրող գաղթականների հոգու մէջ ծնուած գոյատեւման պայքարը եւ թէ՛ իբրեւ մարդ, թէ՛ իբրեւ ազգութիւն յարատեւելու վճռականութիւնը ծնեց մի նոր երեւոյթ, որը ենթադրում էր նոր միջավայր, նոր աշխարհահայացք, նոր իմաստ ու նոր կառոյց: Հայ մտաւորականութիւնը, շփո-

1 Բ. Թաշեան, Մայրիներու շուքի՛ն տակ, Պէյրուք, 1983, էջ 48-49:

2 Յ. Օշական, Անգղի՛ն կտուցի՛ն տակ, Պէյրուք, 2008, էջ 330:

թուլթեան, անորոշութեան ու յուսախաբու-
թեան մատնուած, փորձեց նոր իմաստ տալ
աքսորեալի իր կեանքին, գտնել նպատակը
հայրենիքից դուրս աշխարհացրիւ հայ ժո-
ղովրդի գոյատեւման, վերջին հաշուով
փորձեց գտնել մի նոր ուղղութիւն հայ
մշակոյթի եւ մանաւանդ գրականութեան
համար: Հայ արուեստագէտը մշտապէս շա-
րունակել է ստեղծագործել՝ չյուսահատուե-
լով իր վիճակից ու հեռուից հեռու պաշտե-
լով իր տառապեալ հայրենիքն ու այնտեղ
յարատեւող իր ցեղը: «Սփիւռքը եւ իրաւ
բանաստեղծութիւնը» հատորում Օշականն
այն կարծիքն է յայտնում, որ գրականու-
թիւնն արուեստագէտի անհատականու-
թեան եւ ստեղծագործական մտքի վրայ
կեանքի հասարակական, քաղաքական եւ
մշակութային ազդակների ներգործման
արդիւնք է, եւ կան մի շարք պայմաններ,
որոնց առկայութիւնը միայն կարող է
նպաստել գրականութեան զարգացմանը:
«Գրականութեան մը աճումին համար անհ-
րաժեշտ տարբերքը – կազմակերպեալ ընկե-
րութիւն, իմացակամ դարձեալ կազմակերպեալ
բարեխառնութիւն, հաւատարմ կրթանք, մտա-
տիպար ու տաղանայներ, գաղափարաբանու-
թիւններ ու սերունդ – 1850էն մինչեւ չարա-
շուք թուականը կը գործեն մեր մէջ»³:

Ինչպէս տեսնում ենք, քննադատի
կարծիքով, այդ գործօններն առկայ էին
1850-1915 թուականներին եւ ապահովում
էին արեւմտահայ գրականութեան բնա-
կան զարգացումը: Նոյն տեսանկիւնից
անգրադառնալով սփիւռքահայ գրակա-
նութեանը՝ գրում է. «Սփիւռքը թէեւ կը
կարծէ շարունակել սրբազան աւանդու-
թիւնը, կը պատկանի ուրիշ, չըսելու հա-
մար հակամարտ բարեխառնութեան մը»⁴:

Քանի որ տարբեր են պայմանները,
անհրաժեշտ է այլ մօտեցում ցուցաբերել

եւ չմոռանալ, որ ցեղասպանութեան շօշա-
փելի ազդեցութիւնը աշխարհընկալման ե-
լակէտ էր դարձել մի ամբողջ սերնդի հա-
մար, որի մէջ արմատաւորւում էր հարա-
զատ երկրից չարտուած ու ազատութիւնից
զրկուած լինելու մտայնութիւնը: Երկար
փայտաշինութեամբ յոյսերը յօդս էին ցնդել, զի-
նեալ ու գաղափարական ազատագրական
պայքարը ձախողուել էր: Այս ամէնի հե-
տեւանքով Սփիւռքի սկզբնաւորման առա-
ջին տարիներին տիրում էին սեւ յուսահա-
տութիւնն ու յոռետեսութիւնը: Օշականը
գրում է. «Այնքան մօտիկ ազատութեան,
զայն շօշափելէ վերջ նոյնիսկ, մենք մեզ
կը գտնենք, նետուած չորս հովերուն, մեր
երկրէն, մեր բարեկամներէն ու սատկելու
համար ամայիք հանուած գրաստներու
պատկերին տակ»⁵:

Անդրանիկ Ծառուկեանի «Թուղթ առ
Երեւան» պոէմի առիթով գրուած «Վկա-
յութիւն մը» աշխատութեան մէջ Օշականը
գրում է. «Սփիւռքը աղէտն է անշուշտ եր-
կարածագուած բայց անկէ տարբեր. աւելի է
բանով մը որ դիւրաւ չի բացատրուիր:
1920-ին մեր երիտասարդութիւնը, գրական
ճակատի մէջ միութիւն մըն էր Պոլիս:
1930-ին, այսինքն Սփիւռքի սկզբնաւորու-
թեան, այդ ճակատը ոչ միայն քայքա-
յուած է, այլ այդ երիտասարդութիւնը
պատնէչներու ետեւէն կը հարուածէ աջ ու
ձախ, իր երէկուան պայքարի ընկերը, իր
տասը տարի առաջուան ուսուցիչները, իր
մանկութեան ժամանակ իր ժողովուրդին
գրական սպասը ընող գրագէտները: Ահա
այս է Սփիւռքը»⁶:

Այսպիսի հանգամանքներում արդէն
տարօրինակ չէ, որ «գուք ունիք իր ընկե-
րը անարգողը, իր մեծերը ուրացողը, իր ը-
րածը խորանարդողը, իր չըրածը ծախողը,
բոլորն ալ մեկնած մէկ ու նոյն յատակէն

զոր Սփիւռքը դանդաղ ծորումներով նե-
տեր էր անոնց աղտէն, տառապանքէն
բզիկ բզիկ հոգիին խորունկին»⁷:

Սփիւռքի երիտասարդները, ինչպէս
գրում է Օշականը, «որբանոցներէն արձա-
կուեցան ուղղակի կեանքին շահաստան-
ները, անգամ մըն ալ որբանալու կեանքին
մեծ զրկանքներուն մէջ ... Ասոնք կը կազ-
մեն Սփիւռքին ամէնէն իրաւ մթերքը, իբ-
րեւ հայրեր այսօր, որոնք իրենց զաւակնե-
րը օտարութեան, գերութեան, ամէնէն սեւ
կարիքներու պակասին մէջ ալ, ընդդէմ
աշխարհ մը չարիքներու, գտան կերպը
մեծցնելու, կուրծք տալով անկրելի ծան-
րութիւններու, զրկանքներու»⁸:

Օշականի նկարագրած Սփիւռքը
վայրն է «օտարացման», «նսեմաստանը»,
«քաւարանը մեր հոգիին»: Սփիւռքի հա-
ւաքական հոգեբանութիւնը ստիպում է
քննադատին տագնապել նրա հոգեւոր ա-
պագայի համար եւ ցաւով ենթադրել կո-
րուստը «Հայ Հոգու», որ դեռ 1914-ին մե-
հնականները փորձում էին ամրապնդել
հայ գրականութեան մէջ: «Համապատկեր
արեւմտահայ գրականութեան» կոթողա-
յին գործի վերջին հատորում գրում է. «Ե-
րեսուն տարիներ անցեր են այդ օրերէն:
Այս ժողովուրդին կէսը չքացած է ոչ
միայն խորհուրդէն, այլեւ՝ իր մարմինէն:
...Սփիւռքը՝ իր նոր փառասիրութիւննե-
րով, գաղափարագրութիւններով, կիրքե-
րով կը կարծէ լուծած ըլլալ այդ խորհուր-
դը, աղեքսանդրեան միջոցներով: Կա՞յ ա-
ւելի տրտում բան իմ տարիքի մարդոց հա-
մար, քան պատկերը երիտասարդութեան
մը, ուր մտաւորականութիւնը կը պատ-
րաստուի օտարներու մշակոյթով, կը
հպարտանայ իր պապերը անարգելու մեծ
ծանրակշիւ փաստեր գտնելով»⁹:

Կարծում ենք, որ 1945-ին Օշականի
արտայայտած այս մտքերի եւ 1914-ին
«Մեհեան» հանդէսի հանգանակում տեղ
գտած հիմնական գաղափարների միջեւ
կարելի է հիմնաւոր գուգահեռներ տանել:
Մինչեղեռնեան տարիներին էլ մտասեւեռ-
ման նիւթ էր հայ գրականութեան թարմա-
ցումը, կենդանացումը, նրա ձերբազատու-
մը օտար ազդեցութիւնից եւ «Հայ Հոգու»
զարթօնքն ու արտայայտութիւնը այդ
գրականութեան մէջ: Երեսուն տարի յետոյ
սփիւռքեան իրականութեան մէջ Յակոբ Օ-
շականը դեռ շարունակում էր հաւատալ,
որ ազգի գոյութեան գրաւականը գրակա-
նութեան մէջ ազգային ոգու՝ «Հայ Հոգու»
առկայութիւնն է: Նրա տագնապն անհա-
մեմատ ուժգին է 1945-ին, որովհետեւ հա-
ւաքական կեանքը սփռումի էր վերածուել,
նախաեղեռնեան գրական մթնոլորտը իր
հակաթեզն էր գտել յետեղեռնեան միջա-
վայրում: Նա վախենում էր, թէ օտար ազ-
դեցութիւնների տակ «Հայ Հոգին» կը
մեռնի հայ գրականութեան մէջ, իսկ
Սփիւռքում օտար ազդեցութիւնները շատ
առատ են ու բազմազան: Օշականը միան-
գամայն չի ժխտում օտար ազդեցութիւն-
ների գրական կողմը: Նշելով 1920-1940
թթ. սփիւռքահայ վէպի արձանագրած վե-
րելքը՝ նա գրում է. «Մեր վէպը, 20 տարիէ
ասդին ըրած է այլապէս մեծ նուաճումներ,
որոնք օտար շփումներու, միջավայրերու
հարկադրանքը ըլլալուն չափ, մեր կեան-
քին մէջ մուտ գտած նոր ազդակներու,
գրական նոր ձգտումներու փաստեր են»¹⁰:

Այսուամենայնիւ, բացասական ազդե-
ցութիւնները, որ աւելի շատ են, դրսեւոր-
ւում էին անցեալի ժխտման եւ նախորդ
սերնդի հայ գրողներին ուրանալու մէջ:
Օշականն ինքն էլ էր երիտասարդ գրողնե-
րի թիրախներից մէկը: Այս բոլորը նա հա-
մարում է սփիւռքեան պայմանների հետե-

3 Յ. Օշական, Սփիւռքը և իրաւ բանաստեղծու-
թիւնը, Երուսաղէմ, 1945, էջ 2-3:
4 Նոյն տեղում, էջ 3:

5 Նոյն տեղում, էջ 72:
6 Յ. Օշական, Վկայութիւն մը, Հայէպ.- «Նայիրի»,
1946, թիւ 2, էջ 91-92:

7 Նոյն տեղում, էջ 36:
8 Նոյն տեղում, էջ 35-36:
9 Յ. Օշական, Համապատկեր արեւմտահայ գրա-
կանութեան, հտ. 10, Ամթիլիսա, 1982, էջ 430:

10 Յ. Օշական, Համապատկեր արեւմտահայ գրա-
կանութեան, հտ. 6, Պէլլոպ, 1968, էջ 260:

լանք: Նախորդներին ուղղուած՝ երիտասարդ գրողներին սուր քննադատութիւնը, անցեալի արժէքների բարձրաձայն ու համարձակ ժխտումը նրանց կողմից միջոց էր անցեալի աղէտալի դէպքերը յաղթահարելու, դրա թողած մղձաւանջային յուշերի հետ հաշտուելու եւ ներկայի հետ համաքայլ գնալու: Դրդապատճառները հասկանալով Հանդերձ՝ գրաքննադատը փորձում է բացատրել, որ Սփիւռքում ստեղծագործող երիտասարդ սերունդը շփոթութեան մէջ է, եթէ կարծում է, որ միայն իրենց է բաժին ընկել դժբախտութիւնը կամ յուսահատութիւնը. «Ու կը մտածեմ»:

— Այդքան անկարելի՞ հասկցնել սատող թէ իրենց դառնութիւնները մերն ալ էին երբ ունէինք իրենց տարիքը, քիչիկ մը առաւելագանց չափով նոյնիսկ: Կ'ընդունիմ որ Բարիզի քերթողները — հայ — կ'ապրին հողին ու մուրին, զրկանքին ու լքումին մէջ: Բայց խորհած ունի՞ն օրերուն որ Վահան Թէքէեան, Արշակ Չօպանեան, Լեւոն Բաշլեան, Սուրէն Պարթեան, Ատոմ Եարճանեան, Արփիար Արփիարեան, մորթուելու վրայ իրենց ցեղին անհուն ողջակէզն ալ պարտաւոր էին ապրելու, այդ Բարիզի լրբութեանց մէջը, հետը: Այնքան դժուար՝ հասկցնելը թէ իրենց պատրանքները զորս այն դժնդակ չարութեամբ մը գրեթէ ցոյցի կը հանեն, տառապեցուցեր էին մեզ ալ, կրկնապատիկ սաստկութեամբ: Թէ մեր պատրանաթափումը կը ձգէ ստուերի մէջ իրենցը, երբ առնուազն կրկններեւոյթ գեղեցկութիւններ կը սպասեն իրենց, եթէ երբեք ուզեն ատիկա»¹¹:

Ինքնահաստատման ճանապարհին ժխտել ու ոտնահարել նախկին արժէքները այնքան էլ ճիշտ ուղի չէ սփիւռքահայ գրականութեան համար, ինչպէս նշում է Օշականը, սակայն աւելի վտանգաւոր է անարժէք գործերը փառաբանելը: «Կրնային չհաւանիլ մեզի: Ատիկա սրբազան

դժգոհութիւնն է առանց որու կեանքը կրկնութիւն կամ նեխում պիտի նշանակէր: Բայց կ'աւելցնէի — մի՛ Ռաւնիք ինքզինքն, որ սրբազան դժգոհութիւնը վերածելն էր ծանր զոհողութեան: Ձի ինքնաբաւութիւնը գերազանց չարիքն է ստեղծագործութեան արարքը ներքինացնող»¹²:

Անկախ տաղանդաւոր գրողների առկայութիւնից, Օշականը գտնում է, որ Սփիւռքն ունի բանաստեղծներ, բայց չունի բանաստեղծութիւն, եւ միաժամանակ Սփիւռքի վէպը կայացել է, բայց չկայ վիպասանը: Այդ մասին գրել է. «Ձեմ մեղադրեր Սփիւռքի սերունդը հոգիի մը պակասով: Լաւ հասկցէք զիս: Կը մեղադրեմ իր կամաւոր շփոթութիւնը ընդմէջ իրաւ ու չիրաւ բանաստեղծութեանց»¹³:

Ձի կարելի ժխտել կամ մոռանալ Սփիւռքի իւրայատուկ պայմանները. այնտեղ կայ հայերէնով գրուած ցանկացած բան կարդալու, որեւէ բան գրելու եւ այդ գրածն ու կարդացածը գովաբանելու ձգտում, պահանջ: Թւում է, թէ դրանով փորձում են կորստից փրկել հային ու հայկականը: Սակայն մի կողմից անտեղի գովեստը կամ ինքնագոհութիւնը ամլութեան են տանում, իսկ միւս կողմից ցածրարժէք գործերը խեղաթիւրում են առաջին հերթին հէնց ազգային արժէքները: Օշականի «Սփիւռքը եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը» հատորը նուիրուած է հէնց իրաւ բանաստեղծութեան բնորոշմանը (Վահան Թեքէեանի բանաստեղծութիւնների օրինակով) եւ որպէս պատգամ՝ ուղղուած է Սփիւռքի բանաստեղծներին: Ակնյայտ է, որ ամէն յանգաւոր գրուածք բանաստեղծութիւն չէ, իսկ բոլոր բանաստեղծութիւն գրողները բանաստեղծներ չեն: Ինչպէս գրում է Օշականը՝ «ոտանաւոր գրելը, նոյնիսկ ամէնէն գեղակերտ բառերով, անթերի յանգերով եւ

12 Յ. Օշական, Սփիւռքը եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը, էջ 63:
13 Նոյն տեղում, էջ 48:

աննուազ կշռոյթով, մարզանք մըն է մատչելի, արգասաւոր, ամէն երիտասարդի որ իր լեզուին քերականութիւնը սորուած է պարտ ու պատշաճ չափով»¹⁴:

Իրաւ բանաստեղծութեան ամենաբնորոշ յատկանիշը, Օշականի համոզմամբ, անձնականութիւնն է, մինչդեռ Սփիւռքին յատուկ է, նրա կարծիքով, անանձնականութիւնը: Օշականին միշտ հետաքրքրել է յուզականութեան հարցը, որ յաճախ նրա խօսքում ունի «Հոստորութիւն» անունը: Ռոմանտիկ յուզականութիւնն ու կարօտագին հառաչանքները, որոնցով երբեմն ծանրացած են սփիւռքահայ գրողների գործերը, քննադատի կարծիքով, բխում են օտար միջավայրի ու անծանօթ իրադրութեան առաջ հայ գրողի՝ ունեցած ստորագասութեան բարդոյթից:

Մտահոգուելով սփիւռքահայ գրականութեան ապագայով՝ Օշականը յոյսը կապում էր պարբերաթերթերի շուրջ հաւաքուած մտաւորականութեան հաւաքական ճիգով սկիզբ առնող գրական շարժումների հետ, որ աշխուժութիւն պիտի բերէին, նոր ուղիներ պիտի բանային: Յիշելով «Մեհեանը» Պոլսում, «Մենքը» Փարիզում, «Ահեկանը» Բէյրութում՝ Օշականը կարծում է, որ Սփիւռքի պարբերաթերթերին չի յաջողում իրագործել իրենց այդ դերը, կազմակերպել գաղութային գրական միջավայրը, զարգացնել ընթերցող հասարակութեան ճաշակը, ուղղորդել արուեստը, մշակել գեղագիտական ու գրաքննադատական նոր չափանիշներ: Սփիւռքի Հանդէսները կարող էին աւելի բարձր չափանիշներով դեկավարուել ու նոր գեղարուեստական գրականութեան արժէքաւոր գործեր քաջալերել: Բայց դրանք ենթարկուեցին ընթերցողի միջին ճաշակին: «Սփիւռքը եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը» գրքում այդ մասին գրում է. «Քսանէ՛ աւելի տարիներէ ի վեր Հայրենիք Հանդէսը սնունդ ճարեց մեր

14 Նոյն տեղում, էջ 34:

միտքի միջինին բայց տկարացուց մեր գրականութիւնը իբր յղացք ու մտատիպար: Իմ ամբողջ գուրգուրանքը, յարգանքը՝ այդ Հանդէսին պատմական, ընկերային, յուշագրական հաւաքումներուն գնահատումին շուրջը, զիս չեն կրնար արգելել արտայայտելու իմ խորունկ ցաւը գրական այդ անկումին իբր պատասխանատու ընդունելու այդ ամերիկեան ոգին: Միւրիա եւ Պաղեստին՝ անկարող՝ Հանդէս մը ապրեցնելու (գրականութեան մը վառարանը Հանդէսները կը մնան միշտ): Եգիպտոս իր հզօր կենսունակութիւնը ստիպուած է սպառել իր օրաթերթերուն»¹⁵:

Ընթերցողի կարծիքն ու հակազդումը գրական գործի վրայ, որ Հայդեգերի Ֆենոմենոլոգիայի տեսութեան հիմքով գրաքննադատութեան նոր մօտեցում դարձաւ, եւ որի ենթադրած կրթանքը միտում էր բազմակի մեկնաբանութեամբ հարստացնել գրական գործը, սփիւռքահայութեան մէջ տարբեր նշանակութիւն ստացաւ: Սփիւռքի սկզբնաւորման շրջանում զանազան նկատառումներով, որոնց մէջ իր տեղն ունէր նոյնիսկ նիւթական ակնկալութիւնը, ընթերցողի կարծիքն ու ճաշակը չափազանցուած ուղղորդութեան արժանացաւ, գրականութեան ուղղութեան մէջ թելադրող ազդակի վերածուեց: Գեղագիտական քննադատութիւնը առարկայական արժէքի հարց դարձաւ: Ընթերցողի նախասիրութիւնը, որ միտում էր պարզունակ արտացոլումով ինքն իր կերպարը, իր ցաւը, արցունքն ու տառապանքը գրական գործի մէջ տեսնելու, գրականութիւնը միջին մակարդակի իջեցրեց: Օշականը պայքար էր մղում մասսայական ճաշակը գրականութեան չափանիշ համարելու դէմ: Նա ցանկանում էր տեսնել սփիւռքահայ այնպիսի սերունդներ, «Ձոր յօրինէին պարզ որքան որակեալ, հանգամանաւոր մարդեր, գրող, ինչպէս ընթերցող, գործող

15 Նոյն տեղում, էջ 3:

11 Նոյն տեղում, էջ 65-66:

որքան արհեստաւոր... որոնք բոլորը, մեր աղէտը ընդունելու, իրենց մտքին պատշաճեցնելու ահաւոր պարտքը կատարէին, իրենք իրենց, միայն ու միայն մտիկ ընելով իրենց խղճմտանքին եւ ոչ թէ ասոր անոր ուզածները առնէին մեկնակէտ...»¹⁶:

Օշականը հաւատում է, որ կարելի է աղէտը դիմագրաւել, եւ դա հնարաւոր է գրականութեան մէջ, գրականութեան միջոցով: Նրա ստեղծագործ կեանքի գերագոյն նպատակը դարձաւ այն վէպը, որ պիտի «պարագրկէր Աղէտը»: Նա անընդհատ փնտրեց այն «ժանրը, լեզուն, ոճը, պատումը, տեմպը, դիտակէտը», որ պիտի հնարաւորութիւն տար գրելու այդ վէպը, որ պիտի ստեղծէր կապը վախճանի հետ ու դառնար սկիզբը գրական արուեստի նոր, իրաւ արժէքների: «Մնացորդացը», որ այդ վէպը պիտի լինէր, մնաց անաւարտ:

Իր բոլոր գրական ու բացասական գծերով՝ սփիւռքահայ գրականութիւնը փաստացի իրողութիւն է եւ քննելի ու գնահատելի է՝ անկախ Հայաստանում ստեղծուող գրականութիւնից ունեցած տարբերութիւններից: Այս մասին Օշականը գրում է. «...Հայրենիքի գրականութիւնը իր խորքովն իսկ ինչպէս ձեւովը, այսինքն մշակման եղանակովը իրեն յատուկ կրթանք մըն է, այնքան ծանօթ Սփիւռքին, որքան օտար գրականութիւն մը: Ու կ'աւելցնեմ. դանոնք իրարու հակադրել եւ կամ կշռել ընդհանուր միջինի մը հասնելու առաջադրութեամբ, կը նշանակէ քիչ հասկացած ըլլալ պարզագոյն իրողութեանց իսկ իմաստը: Հայրենիքի գրականութիւնը, ինքն իր մէջ, զինքը յօրինողներուն եւ կամ կարելի ընողներուն արտայայտութիւնը: Սփիւռքի գրականութիւնը, մեր կամքէն վեր ու անկախ, ինքն իրեն համար առանձին իրականութիւն ու ատուկ ընդունակ բազմատեսակ, ընդարձակ թելադրանքներու»¹⁷:

16 Յ. Օշական, Վկայութիւն մը, էջ 28:
17 Նոյն տեղում, էջ 74:

Սփիւռքի վտանգաւոր պայմաններում, երբ մեծ հարցականի տակ էր հայ ժողովրդի ազգային ինքնութեան պահպանման խնդիրը, դժուար էր ըմբռնել խորհրդային Հայաստանի անհանդուրժողական վերաբերմունքը, որ քաղաքական հանգամանքներից ելնելով՝ ցաւալի փաստ էր արձանագրում՝ մերժելով սփիւռքահայ գրականութեան մէջ մնայուն արժէքների հնարաւոր գոյութիւնը: «Կայ ահա քառորդ դար: Քանի մը տարի է ի վեր հրապարակ են դրուած Սփիւռքի գրականութեան անկարելիութիւնը պատգամող ծանրածանր սկզբունքներ: Կը գործեն ուրիշ ալ ազդակներ այդ գրականութիւնը արհամարհելի քանակի մը վերածող: Կը ծանրանամ Սփիւռքը Հայրենիքին հակադրող, չափող, կտրող եւ թաղող ուրիշ ալ մտավիճակի մը վրայ: Ասոնք իրողութիւններ, իրենց կարգին ծնունդ գրականէն դուրս գրեթէ քաղաքական ախորժակներու»¹⁸, - գրում է Օշականը:

Տարբեր առիթներով է Օշականն անդրադարձել Հայրենիքի եւ Սփիւռքի միջեւ ստեղծուած այդ արհեստական պատնէշին ու անհանդուրժողական վերաբերմունքին: Մինչդեռ նրա համոզմունքն էր, որ «Ամէն հայ, Հայաստանէն դուրս, զոհ մըն է: Ու ամէն փորձ, մէկ հայ Հայաստանէն դուրս պահելու, ոճի մօտ արարք մը, քանի որ դուրս մնացողը սահմանուած է կորսուելու մեր ժողովուրդին համար: Ահա իմ դայրոյթը Հայաստանի գրողներուն վրայ, որոնք յաղթանակին հպարտութեանը մէջ պարզելու էին առնուազն մարդկայնութիւն. մեր դժբախտութիւնը գրեթէ երբեք զիրենք գուժի, կարեկցութեան ալ չբերէր: Ի՞նչ ըրին: Հունտն իսկ չորցնել սպառնացին: Որո՞նց. - նուազագոյն 100.000-նոց զանգուածի մը որոնց մեղքը իրենց ժողովուրդը սիրելն էր եղած: Դաշնակ, Հնչակ,

18 Նոյն տեղում:

Ռամկավար, Համայնավար պիտակներ են: Բոլորին տակն ալ հայը միշտ հայ է»¹⁹:

Սփիւռքահայ գրականութեան արժեւորման եւ նրա ապագայի հարցին Օշականը մօտենում է ուշագրաւ տեսանկիւնից: Նրա ելակէտը դարձեալ համահայկական գրականութեան մասին տարիներ շարունակ փայփայած երազանքն է: Դարասկզբին նրան յուզում էր արեւմտահայ եւ արեւելահայ, իսկ 1940-ականներին՝ հայաստանեան եւ սփիւռքեան գրականութիւնները հաշտեցնելու եւ միաւորելու խնդիրը: «Սփիւռքի գրականութիւնը, ուզեն թէ չուզեն, պարտադրութիւն մըն է - ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ որուն բանաձեւը նետեր եմ թուղթին, իմ երիտասարդութեան կրակովը (Մեշե Ան հանդէս, 1914), որուն իրագործումը կը հետապնդեմ իմ ալեւոյթին կարելի կրակովը, մինչեւ իմ շիջումը»²⁰:

Սփիւռքահայ գրականութիւնը՝ իր առանձնայատկութեամբ հանդերձ, իրողութիւն է՝ անկախ քանակից ու որակից: Սփիւռքահայ գրականութեան ապագան, Օշականի կարծիքով, ուղղակի կապուած է սփիւռքահայութեան ապագայի հետ: Նա գրում է. «Փոխադրեցէք զանգուածները Հայոց Հայրենիքը, ու կը մեռնի Սփիւռքի գրականութիւնը: Որքան սրտագին պիտի ողջունէինք նման մահ մը որ իրականութեան մէջ յարուցիւն, վերափառք, վերականգնք պիտի նշանակէր: «Մահուամբ զմահ կոխեաց», կ'ըսէ մեր մէկ շարականը, որ ինծի համար կը թելադրէ հրաշքի մեր կարօտը, ծարաւը՝ իրականացած տեսնելու հայ ստեղծագործութիւնէն: ... Սփիւռքին գրականութիւնը կ'ապրի մինչեւ հայ ժողովուրդին ամբողջական ամփոփումը իր պապերուն սահմաններէն ներս: Այդ ցանկալի օրէն վերջ Սփիւռքին գրականութիւնը կը դրուի թանգարան...: Մինչեւ այդ օրը թող ձգեն մեզ հանգիստ: Մե՞նք չենք կրնար չընել մեր գրականութիւնը, աւելորդ է եւ ծիծաղելի՝ հեռուէ հեռու պատգամ որոտալ, լուտանք, անարգանք, հերքում տեղալ Սփիւռքին գլխուն, մանաւանդ մեզի հանգանակ, ուղղութիւն սպառնալ: Այս ամէնը ժամավաճառութիւն, առնուազն սպառում, վատնում ուժերու: Հայոց այսօրուան հայրենիքը ունի իր գրականութիւնը, հարազատ ծնունդ իր պայմաններուն: Մի փորձէք զայն, այդ գրականութիւնը պարտադրել մեզի, ոչ անոր համար, որ նուազ հայ է անիկա, այլ անոր համար որ հայ հոգիին մէկ կերպարանքն է միայն անիկա: Այդ կերպարանքին մերժել իր իրաւութիւնը՝ սոփեստութիւն: Այդ կերպարանքը դաւանել հայ հոգիի ամբողջութեան պատկեր՝ միամտութիւն»²¹:

19 Օշականի խօսքը մահէն յետոյ, - «Հայաստանի կոչման», 1948, թիւ 24, էջ 587:
20 Նոյն տեղում, էջ 82:

նր կը դրուի թանգարան...: Մինչեւ այդ օրը թող ձգեն մեզ հանգիստ: Մե՞նք չենք կրնար չընել մեր գրականութիւնը (Սփիւռք): ...Մինչեւ այդ ցանկալի օրը, աւելորդ է եւ ծիծաղելի՝ հեռուէ հեռու պատգամ որոտալ, լուտանք, անարգանք, հերքում տեղալ Սփիւռքին գլխուն, մանաւանդ մեզի հանգանակ, ուղղութիւն սպառնալ: Այս ամէնը ժամավաճառութիւն, առնուազն սպառում, վատնում ուժերու: Հայոց այսօրուան հայրենիքը ունի իր գրականութիւնը, հարազատ ծնունդ իր պայմաններուն: Մի փորձէք զայն, այդ գրականութիւնը պարտադրել մեզի, ոչ անոր համար, որ նուազ հայ է անիկա, այլ անոր համար որ հայ հոգիին մէկ կերպարանքն է միայն անիկա: Այդ կերպարանքին մերժել իր իրաւութիւնը՝ սոփեստութիւն: Այդ կերպարանքը դաւանել հայ հոգիի ամբողջութեան պատկեր՝ միամտութիւն»²¹:

Մէկ այլ առիթով դարձեալ նոյն միտքն է արտայայտում. «Հայոց Հայրենիքին «խորին խորհուրդը» սրբազան պողոտայ՝ Հայ հոգիին գիւտին, ամբողջացման: Կ'ընդունին: Բայց այդ խորհուրդին զգայարանքը մերժել անոր համար պայքարած, անով խենդեցած եղբայրներու՝ ահա անմարդկայինը, անընդունելին: Հայոց գրականութիւնը (հինը, նորերը, Սփիւռքը) հանդիսարանն է հայ հոգիին ամէնէն թելադրական կերպառնութեանց: Դադարձ՝ այս սրբազան ըմբռնումին, այս սրտառուչ հաւատքին մէջ բռնադրուել փորձուած խրամատային հոգեբանութեան: Սփիւռքը մէկն է այդ կերպառնութիւններէն, ոչ նուազ հարազատ քան ան որ կը փառաւորուի այսօր Արարատի շուքին»²²:

Ինչպէս տեսնում ենք, Յակոբ Օշականը սփիւռքահայ գրականութեանը մօտենում է դարձեալ նոյն մտահոգութեամբ ու ելնելով հայ գրականութեան համար ըն-

21 Նոյն տեղում, էջ 81:
22 Նոյն տեղում, էջ 79:

դունած իր չափանիշներից: Անկախ Սփիւռքում գոյութիւն ունեցող առանձնա- յատուկ պայմաններից՝ նա դատապարտում է բոլոր ձեռնարկները, ուր բացակայում են կեանքն ու անկեղծ ապրումները, հայ հոգու արտայայտութիւնը եւ գրականութեան ու արուեստի բարձր չափանիշները:

Սփիւռքահայ գրականութիւնը հայ հոգու արտայայտութիւններից մէկն է եւ որպէս այդպիսին արժանի է ուշադրու- թեան: Այսօր, քանի Սփիւռքում ապրում է հայութեան մի հոծ զանգուած, հայ գրա- կանութիւնն անհնար է պատկերացնել առանց իր կարեւոր բաղադրիչի՝ սփիւռքա- հայ գրականութեան:

ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ ԿԵՌԱՆ ԹԱԳՈՒՀՈՒ ԵՒ ՆՐԱ ՊԱՏՈՒԻՐԱԾ 1272 Թ. ԱԵՏԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

Չուգասպեան Էմմա

1262 թ. Կիլիկեան թագաւորութեան տիրակալ Հեթում Ա.ն իր աւագ որդի Լեւոնին ամուսնացնում է Կեռան իշխանու- հու հետ: Այս ամուսնութիւնը, թագաւոր- ութեան ապագայ ժառանգներին ապահովելուց բացի, նպատակ ունէր լուծել պե- տութեան համար կարեւոր ներքին քաղա- քական մի շարք հարցեր¹: Կեռանը Լամբ- րոնի անառիկ ամրոցի տէր Հեթում իշխա- նի երեք դուստրերից մէկն էր: Հեթումեան արքայական ընտանիքը եւ Լամբրոնի իշ- խանական տունը սերում էին նոյն տոհ- մից², սակայն նրանց նախնիների միջեւ վէճ էր առաջացել գահին տիրելու մրցակ- ցութեան պատճառով: Կեռանի պապը՝ Կոստանդին Լամբրոնացի իշխանը, զէնքի դիմելով եւ ապստամբութիւն կազմակեր- պելով Լեւոն Գ.ի պապի՝ Կոստանդին Պայ- լի դէմ, պարտուել եւ սպանուել էր որպէս դաւաճան: Այս իրադարձութիւններից յետոյ Լամբրոնը դադարել էր Լամբրոնացի- ների սեփականութիւնը լինելուց: Սակայն Հեթում Ա.ի գահ բարձրանալուց յետոյ Կոստանդին պայլի խորհրդով Լամբրոնը վերադարձուել էր սպանուած Կոստանդին Լամբրոնացու որդուն՝ Հեթում իշխանին:

Հեթումեանների արքայատոհմի ներ- կայացուցիչներն առհասարակ մեծ սէր ու յարգանք չէին վայելում հայ իշխանական տների շրջանում: Հեթում Ա.ի գահին տի-

րանալուց յետոյ իշխող արքայատոհմին սատարողները շատ քիչ էին: Դրանով էր պայմանաւորուած այն հանգամանքը, որ Լեւոն արքայազնը 1266 թ. գերի էր ընկել եւ տարուել Եգիպտոս. նա փաստացի իր փոքր զօրքով յայտնուել էր հակառակորդի ահռելի ուժերի դէմ, իսկ հայ իշխանները օգնութեան չէին հասել նրան: Նման ան- բարենպաստ ներքին իրավիճակը շտկելու նպատակ էր հետապնդում Լեւոն արքա- յազնի ամուսնութիւնը Կեռան Լամբրոնա- ցու հետ: Այս ամուսնութիւնը պիտի հաշ- տեցնէր Հեթումեաններին եւ Լամբրո- նեաններին՝ թագաւորութեան ներսում ստեղծելով առաւել կայուն իրավիճակ եւ բարեբեր հող Լեւոն Գ.ի ապագայ կառա- վարման համար:

Ամուսնութեան կապակցութեամբ Լե- ւոն արքայազնը թորոս Ռոսլինին պա- տուիրում է 1262 թ. հանրայայտ Աւետա- րանը նորապսակների ամուսնական շքեղ դիմանկարով: Այն այսօր գտնուում է Երու- սաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի հաւա- քածոյում:

Կեռան թագուհին, մեծ փառք էր վա- յելում Հայոց թագաւորութեան մէջ: Նրան շնորհուող գովաբանութիւնները անգամ յիշեցնում են Ջաբէլ թագուհու ունեցած համբաւը:

1272 թ. Կեռանը՝ ամուսնու թագա- դրութեան կապակցութեամբ պատուիրում է իր հանրայայտ աւետարանը, որն ընդու- նուած է կոչել Կեռան թագուհու Աւետա- րան:

1272 թ. Կեռանի Աւետարանը ոչ միայն արուեստի շքեղ եւ բարձրաճաշակ նմուշ է, այլեւ պատմական եզակի յուշար-

1 Կ. Մաթեոսեան, Հայոց Կեռան Թագուհին, «Մշակոյթ», 1990, թիւ 1, յունուար-փետրուար, էջ 49-51:
2 Լեւոնի եւ Կեռանի մոյն տոհմից սերուած լինելու հանգամանքով կարելի է բացատրել այն փաս- տը, որ մրանց բազմաթիւ զուակներից շատերը մահացել են դեռես մանուկ հասակում: